



## Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Tento text byl přeložen v rámci volitelného semináře **Překlad a analýza odborných lingvistických textů**, který se uskutečnil v zimním semestru 2009 na FF UK.

**Vedoucí semináře:** Mgr. Jan Chromý

**Hlavní překladatel:** Martin Veselka

Překlad je určen výhradně pro studijní účely.

Veškeré připomínky a komentáře směrujte na adresu [jan.chromy@ff.cuni.cz](mailto:jan.chromy@ff.cuni.cz).

## Jazyková variace a kulturní hegemonie K integraci sociolingvistické a sociální teorie<sup>1</sup>

*Kathryn Woolardová*

Nejprostším a přesto nejdůležitějším přínosem sociolingvistiky sociálněvědnímu poznání je její důraz na rozlišování značných řečových variací, které se objevují i v těch nejstejnorodějších společnostech.<sup>2</sup> Druhým významným přínosem je zdůrazňování toho, že variace není prostým či pouhým odrazem „skutečného“ jazyka, ale že je systematická a že systematickost jazykové variace je sama o sobě nutným předmětem výzkumu. Od té doby, co sociolingvistika zjistila, že rozdílní lidé mluví rozdílně a že titíž lidé mluví různě v různých situacích, je jejím hlavním předmětem zájmu – nebo by mělo být – poznání toho, proč lidé mluví tak, jak mluví. Ukazuje se tedy, že otázky, které při výzkumu pokládá sociolingvistika, jsou především otázkami sociálními.

Při vytváření popisu a výkladu řečových variací si často sociolingvisté půjčují sociologické pojmy nahodile a bez dostatečné reflexe, ne vždy kriticky zvažují implicitní teoretické rámce, které jsou ve velkém přejímány s tak užitečnými konstrukty, jako např. tří-, čtyř-, nebo devítistupňová škála socioekonomického statusu. V jiných případech ti z nás, kteří se zajímají o sociolingvistické variace, vytvořili nebo přinejmenším propracovali své vlastní oblíbené explanatorní pojmy a jejich prostřednictvím pak vymýšleli, co přidat k dílčím sociálním teoriím, aby vhodně postihly nejnověji získaná empirická data. V každém případě se naše činnost často spoléhá spíše na implicitní než explicitní sociální teorii a málo přihlíží k tomu, jak mohou být sociolingvistická zjištění modifikována přejetím různých teoretických rámců bádání nebo jak mohou naopak potvrdit či modifikovat obecnější teorie společenského fungování. Implicitní sociální teorie, odrážející se v souhrnných výsledcích sociolingvistického bádání, motivovaného spíše daty než přímo teorií, nepochybně potřebuje zkoumání a kritiku.

<sup>1</sup> Původně vyšlo v *American Ethnologist*, 12, 1985, s. 738–748 (angl. název *Language Variation and Cultural Hegemony: Toward an Integration of Sociolinguistic and Social Theory*).

<sup>2</sup> Užívám termínů „sociolingvistický“ a „sociolingvistika“ velmi volně, abych jimi obsáhla veškerý výzkum společenských procesů, jejich průvodních jevů a důsledků variability aktuálních jazykových a komunikačních struktur na rovině hláskoslovné, tvaroslovné, syntaktické a/nebo diskursivní. Toto zahrnuje i ty, kteří by raději byli označeni jako etnografové řeči, sociologové jazyka nebo sociální psychologové. Často se může zdát, že tyto vědci mají jen málo společného, já však věřím, že sdílejí základní předpoklady a znalosti o sociolingvistické komplexitě, jež stále ještě nejsou adekvátně uchopeny širší vědeckou obcí zabývající se sociální teorií.

Říci však, že naše podkladové sociální teorie potřebují rozebrat, propracovat či opětovně promyslet, neznamená tvrdit, že dosavadní práce sociolingvistů či pojmy, které jsme využívali, jsou neopodstatněné. Současně s potřebou větší sociálněteoretické sofistikovanosti na straně sociolingvistiky mají jak data, s nimiž nakládáme, tak naše přístupy k nim významný potenciál užitečnosti při řešení nevyřešených problémů v sociální teorii.

Mimořádně slibným spojovacím můstkem mezi sociolingvistikou a sociální teorií jsou dosavadní práce na téma funkce „statusu a solidarity“ ve výběru jazyka. Sociolingvistika si vyvinula zvláštní upnutí k této představě dvou protichůdných sociálních hodnot, vyjádřené napětím mezi vzájemně kolmými osami hodnocení, které organizují sociální užívání řeči. Ve vlivné studii Browna a Gilmana (1960), týkající se alternace mezi formami tykání a vykání, byly tyto dvě vymezené dimenze označeny jako „síla“ a „solidarita“. Od toho okamžiku byly podobné pojmy uplatňovány nejen při interpretaci jednotlivých vybraných prostředků, ale také k porozumění volby mezi většími jazykovými systémy, např. sociálními nebo regionálními dialekty (např. Blom – Gumperz 1972; Labov 1972a, 1972b; Milroy 1980; Trudgill 1972), více či méně „přímých“ a zdvořilostních syntaktických struktur v rámci jednoho jazyka (Brown – Levinson 1978) nebo odlišných jazyků v bilingvní situaci (např. Carranza – Ryan 1975; Gal 1979; Hill – Hill 1980; Woolard 1982, 1989).

Pojmenování, která jsme používali, oscilovala mezi mocí, prestiží, dominancí, negativní tváří a statusem na jedné straně a skrytou prestiží, pozitivní tváří a solidaritou na straně druhé. Avšak představa dvou soutěžících společenských dimenzí v používání jazyka se zažila a byla široce přijata. (Na tyto dimenze budu dále odkazovat jako na „status a solidaritu“, protože to jsou termíny, které v současné literatuře, zdá se, převládají, a protože v dalším výkladu bude důležité rozlišit mezi symbolickou autoritou „statusu“ a nátlakovou dominancí „mocí“.) Kontrastivní pojmy status/solidarita se nevztahují pouze k teorii společenského užívání jazyka, ale také k vůdčí teorii sociálních vztahů, která sice není původně sociolingvistická, ale je sociolingvisty nejvíce propracovaná.<sup>3</sup>

Jako sociální hodnoty, jež jsou vyjádřeny a podpořeny výběrem jazyka, spadají „status a solidarita“ do problematiky ideologie a vědomí, jež je přetrvávající a základní otázkou marxistické teorie. Fakta utříděná pod těmito pojmy je možné využít k řešení problémů v probíhající diskusi o gramsciánském pojmu kulturní „hegemonie“, která začala být považována za otázku vědomí.

Jak dokazuje Perry Anderson (1977) svou usilovnou exegezí Gramsciho díla, pojetí „hegemonie“ u tohoto italského marxisty nebylo v žádném případě jednoznačné nebo prosté, a mnohem méně zjednodušující, než se v roce 1973 obával Raymond Williams, a než naznačuje jeho dnešní běžné užívání v mnoha oborech. V samotné Gramsciho práci nalezl Anderson minimálně tři vymezení hegemonie, z nichž podle něj žádné uspokojivě nezodpovídá otázku relativních rolí státu a občanské společnosti, ani otázku nátlaku a podvolení se ve snaze o zachování buržoazního kapitalistického státu. Sociolingvistický empirismus samozřejmě nemůže najít řešení všech problémů, s nimiž se mohl potýkat Gramsci, ale umožňuje dnes říci více, než tomu bylo doposud.

Vznesením otázky hegemonie se odvolávám na Gramsciho pojem kulturní hegemonie spíše než na starší pojetí politické hegemonie, zdůrazňované takovými teoretiky jako Poulantzas (1974), které Anderson sleduje k raným marxistickým spisům. Hegemonie v tomto textu odkazuje k legitimizaci kulturní autority dominantní skupiny, autority, která hraje podle řady současných badatelů významnou roli v sociální reprodukci. Hegemonií myslím „hluboké nasycení vědomí společností“, ke kterému odkazuje Raymond Williams (1973, s. 8). Ať už umístíme hegemonický proces do státního aparátu nebo do občanské společnosti, považuji – při zachování jednotlivých

---

<sup>3</sup> White (1980) se pokusil učinit tuto teorii explicitnější, když postuloval dominanci a solidaritu jako konceptuální univerzálie v interpersonálním jazyce, neboť jsou konceptuálními univerzáliemi v interpersonálních vztazích.

sociálních útvarů – problém hegemonie za problém autority a spolupráce či podvolení se na jedné straně a nadvládě a nátlaku na straně druhé.

V práci o „jazykovém trhu“ nabízí Pierre Bourdieu (1977, 1982) zajímavý přístup pro reinterpretační lingvistické teorie a sociolinguvistických zkoumání v rámci neo-marxistického rámce: zařadit studium jazyka pod obecnější sociální teorii a využít doklady o jazykové variaci ke zkoumání problému vědomí a autority. Ačkoli Bourdieu termín „hegemonie“ neuzívá, věřím, že když ho takto interpretuji, nepůsobím mu tím žádnou křivdu.

Jako ekvivalent k hegemonii považuji Bourdieův koncept „symbolické dominance“. Nejde o pasivní podřízenost vůči omezení ani o volné přilnutí k dominantním hodnotám, ale o kulturní autoritu „vepsanou do reálných situací, do nichž jsou nevědomě vštěpovány dispozice“ (1982, s. 36<sup>4</sup>).

Bourdieu vidí oporu jazykové hegemonie v integrovaném jazykovém trhu, integrovaném pod záštitou státu. Tato formulace s sebou nese dva problémy, z nichž ani jeden Bourdieu ve své práci podle mého názoru nevyřešil uspokojivě. Protože se tyto nevyřešené problémy ozývají skrz na skrz celou literaturou o vědomí, reprodukci a odporu, nabízí kritika Bourdieuho interpretace sociolinguvistických principů vhodný rámec pro výklad, a já ji použiji pro strukturaci zbývajících částí eseje.

Zprv, v souvislosti s mírou integrace jazykového trhu vyvstávají závažné otázky týkající se úlohy „kulturních“ institucí (ať je považujeme za státní, veřejné, nebo státní tvářící se civilně), jako jsou školy, sdělovací prostředky, rodina (ve svém vývoji), udržování a autonomní reprodukce hegemonie legitimního jazyka nad jeho koexistujícími varietami. Položíme-li otázku o podstatě jazykové variace, odpověď musíme zvažovat v rámci současné debaty o vlivu těchto institucí na další aspekty vědomí a o reprodukci nerovnosti.

Druhá otázka je v jistém smyslu mnohem základnější: Do jaké míry můžeme říct, že je jazykový trh v nějaké společnosti úplně integrován – jinými slovy, do jaké míry je hegemonie opravdu nastolena – a do jaké míry lze hovořit o jazykových trzích, v nichž jsou vytvářeny a udržovány alternativní a opoziční formy jazyka? Zkoumání možnosti alternativních a opozičních forem jazyka může ukázat i na možnost a úlohu odporu a opoziční kulturní praxe v jiných oblastech.

## Formální instituce a kulturní hegemonie

První otázka předpokládá, že jazyková hegemonie může být nastolena a ptá se, jakou roli při tom hrají formální kulturní instituce. Bourdieu, teoretik „reprodukce“, který bere v potaz jazykové a jiné formy kulturního kapitálu, je znám kvůli svému důrazu na důležitost interakce dvou institucí: rodiny a školy. Tato interakce způsobuje situaci, kdy je legitimita standardu zavedena, nebo přijata jednotně napříč různými sektory společnosti a přitom zároveň existuje nerovnoměrná distribuce znalostí legitimních prostředků a schopností je ovládat (srov. Bourdieu a Passeron 1977).<sup>5</sup>

<sup>4</sup> [Citace Bourdieuho jsou překládány na základě anglických překladů Woolardové. Pozn. eds.]

<sup>5</sup> Jestliže následující části této studie berou v pochybnost pouze otázku nadvlády, již Bourdieu připisuje školám, existuje též důvod zpochybňovat jeho představu role rodiny v reprodukci nerovnosti. Ač nebyl nářeční výzkum většího rozsahu proveden na malých dětech, důkaz jazykových zvyklostí dětí školního věku a dospívajících ukazuje, že nemusejí nutně přijímat mluvu svých učitelů, televize či rodičů. V případech migrace, kdy děti vyrůstají v jiném nářečním prostředí, než odkud pocházejí jejich rodiče, tyto děti zřídka reprodukují jazykový repertoár svých rodičů, a tento rodičovský dialekt dokonce často v produkčním spektru dítěte docela chybí. Romaineová (1984, s. 183–194) poskytuje souhrn zjištění k této problematice, přičemž pojednává pouze o přísně jazykovém fenoménu s důrazem na hláskosloví. Přesto však většina antropologů a radikálních sociologů předkládá tvrzení, že většinu toho, jak se mluví, se člověk naučí ve spojení s tím, co může být řečeno a kdy to může být řečeno. Pokud si tedy nemyslíme, že toto je vyčlenitelné z procesu osvojování, – a snažili jsme se prokázat, že ne – bude se pak reprodukční teorie soustředěná

Bourdieu na jednom místě uznává, že školství a rodina nejsou *primárními* determinanty jazykových hodnot, ale že tyto hodnoty jsou založeny na trhu práce. Školský systém se stává důležitým determinantem a nositelem této hodnoty jen a pouze natolik, nakolik kontroluje přístup k trhu práce (1982, s. 32–34). Avšak toto pojetí je v samotném Bourdieově modelu nahrazeno. Podle jeho analýzy fungují procesy vedoucí k rozpoznání jazykové autority skrze školu, učitele, gramatiky a literární autory. „Sociologii jazyka je logicky nemožno odloučit od sociologie výchovy“ (1982, s. 53). Rodina nejprve obdařuje dítě jazykovým a kulturním kapitálem, ale škola pak ustanovuje autoritu a legitimitu nejvzácnějších, a proto nejvýše hodnocených jazykových a kulturních forem a zabezpečuje obecné uznávání této legitimacy. „V procesu, který vede k rozvoji, legitimizaci a zavedení oficiálního jazyka, má školství určující úlohu“ (1982, s. 32).

Dvěma aspekty jazykové autority či hegemonie jsou tedy znalost, resp. ovládnutí standardu, a jeho přijímání, resp. uznávání – přeloženo do sociolingvistické empirické terminologie: behaviorální dovednosti a postoje. Jelikož však v tomto modelu předpokládáme rozdílnou distribuci uznání standardu a jeho ovládnutí, nemůžeme zhodnotit hegemonii specifické variety pouze z jejího užívání ve společenství. Varieta může být označena za hegemonní i tehdy, kdy ji velká část společenství neovládá – to je dokonce typická situace. Testem legitimity je míra, do jaké populace, jež danou varietu neovládá, uznává a schvaluje její autoritu, náležitost,<sup>6</sup> přesvědčivost a privilegium užívání, tedy míra, do jaké je autorita postoupena těm, kteří varietu používají.

Rovněž tvrdím, že hegemonii – nasycenost vědomí – nemůžeme vyčíst přímo z institucionální dominance jazykové variety. Stejně jako nestandardní praxe může být spojena se standardním vědomím, je logicky možné, aby standardní jazyková praxe doprovázela nebo zakrývala odporující vědomí. Spíše než o spoluúčast, která je pro pojem kulturní hegemonie zásadní, může jít o druh přizpůsobení se nátlaku. Tento rozdíl je důležitý, protože přizpůsobivé chování může být snadno opuštěno a pro sociální změnu nepředstavuje stejný problém jako spolupracující vědomí. To je samozřejmě přesně ta záležitost, se kterou by se měla kulturní hegemonie vypořádat.

Bourdieu cituje jako důkaz jazykové hegemonie Labovovo zjištění, že prestižnost výslovnosti „r“ je v New Yorku rozeznána všemi třídami, dokonce i těmi, kteří je pravidelně nevyslovují (Labov 1972a, s. 148–150). Toto zjištění nevychází z dat ze zkoumání užívání jazyka, ale z toho, co bývá označováno jako testy „subjektivní reakce“. To je forma empirického dokládání společenského hodnocení užívání jazyka, jež je stejně důležitá jako dokládání užití jazyka jako takového. Existuje mnoho způsobů, jak měřit takové subjektivní reakce, ale ta nejrozšířenější je technika spojených masek (matched guise technique), rozvinutá Wallaceem Lambertem a jeho kolegy pro situaci ve francouzsky mluvící části Kanady (Lambert et al. 1960). Osvětlit otázku role formálních institucí při ustanovování jazykové hegemonie mohou výsledky jednoho takového testu subjektivní reakce, který jsem provedla v Barceloně.

V roce 1980, kdy ono zkoumání probíhalo, bylo Španělsko ve stadiu politického převratu skoro 40 let trvajícího Francova režimu ve formě autoritářského státu (Poulantzas 1974). Zatímco už byly podniknuty předběžné kroky k znovunastolení konstituční parlamentní demokracie, jazyková, kulturní a vzdělávací politika byla ještě hluboce poznamenána dědictvím frankistických let. V bilingvním Katalánsku, podobně jako v celém Španělsku, si španělština stále držela nejexkluzivnější institucionální dominanci. Regionální jazyk, katalánština, získal pouze marginální zastoupení ve školním vyučování, médiích a administrativní komunikaci. Otázkou bylo, jestli těch

---

na rodiny a školy potýkat s potížemi. Obecně vzato, děti a dospívající v západní společnosti spíše hovoří jako jejich vrstevníci než jako jejich rodiče; jen společensky izolovaní „outsideri“ (Labov 1972b) jsou náchylnější k napodobování jazyka dospělých. To poukazuje na tlaky hodnot „solidarity“, o nichž bude pojednáno níže.

<sup>6</sup> [Anglické „correctness“, resp. „correct“, překládáme v tomto textu jako „náležitost“, resp. „náležitý“. Doslovný překlad „správnost“, resp. „správný“, považujeme za nevhodný – srov. zvláště kapitolu Alternativní trhy a možnost opozice. Pozn. eds.]

40 let vynucené institucionální dominance, nasativší veřejnou i vysokou kulturu španělštinou a nezanechavší tak v podstatě žádné monolingvní mluvčí katalánštiny, vytvořilo skutečnou jazykovou hegemonii v kolektivním vědomí.

Při testu spojených masek jsou posluchači žádáni, aby na základě zvukových nahrávek hodnotili osobní kvality mluvčích, užívajících zkoumaných jednotlivých variet, zde katalánštiny a španělštiny. Dimenze hodnocení osobnosti byly stanoveny předem, aby reflektovaly jak autoritativní rozměr „zdůrazňování statusu“, tak rozměr „solidarity“, a jejich shlukování kolem těchto dvou os bylo ověřováno statisticky.

V Barceloně evokovalo navzdory institucionální dominanci španělštiny užití katalánštiny výrazně pozitivnější hodnocení u osy, kterou jsem nazvala „status“, jak pro katalánské, tak pro španělské posluchače. Títo mluvčí byli posuzováni coby inteligentnější, kulturnější, více vůdčí, sebevědomější a pracovitější, když mluvili marginalizovaným jazykem, katalánštinou, než když mluvili státním úředním jazykem, španělštinou.<sup>7</sup>

Tento výsledek je v rozporu s očekáváními vytvořenými na základě Bourdieuho formulace (jakož i běžnými předpoklady mnoha sociolingvistů). Existují dva možné způsoby vysvětlení tohoto neobvyklého zjištění. Oba vyvstávají z nedávné historie Španělska jakožto výrazně kapitalistického státu spíše než jakožto typické západní parlamentní demokracie, oba však mají podstatné důsledky pro lokalizaci hegemonní funkce v jakémkoli kapitalistickém státě.

Podle prvního vysvětlení to může být tak, že autorita neupevnila státní jazyk důkladně z důvodu nedostatečného upevnění autority státu, diktatury zjevně opřené o násilí. To by podpořilo Andersonovo tvrzení, že možnost kulturní hegemonie v buržoazním státě spočívá právě na politickém zřízení tohoto státu, tj. na zastupitelské demokracii, která tvoří iluzi o neexistenci vládnoucí třídy (1977, s. 30). Kulturní legitimita selhává, protože politické legitimacy není dosaženo; užívání jazyka, jakož i politické praktiky mohou být viděny spíše jakožto pouhé vědomé přizpůsobení se nátlaku než jakožto přesvědčení. To by mohlo mít se situací v Katalánsku mnoho společného. Toto vysvětlení samo o sobě však nemůže objasnit empirická zjištění souhlasného upřednostňování katalánštiny při hodnocení. Nelegitimita oficiální formy může vést k šíření hegemonní síly, ale ne k ustanovení společného alternativního postoje.

K posouzení tu je ještě druhé vysvětlení, které shledávám jako nosnější. Zatímco frankistická vláda uspěla při vyhlášení dominance centralizovaného (a stále více mnohonárodnostního) finančního kapitalismu nad španělskou ekonomikou, přes veškeré snahy nevyhladila regionální ekonomickou dominanci katalánské buržoazie. Katalánci stále dominují v interních ekonomických strukturách Katalánska (které výrazně přispívají do těch španělských). Ačkoliv byla španělština úspěšně vnucena státními institucemi coby jazyk, s nímž je možno dosáhnout na funkcionářské pozice, Katalánci stále převládají ve sféře vlastnictví a managementu soukromého sektoru, pro nějž jsou stále ještě charakteristické podniky malé a střední velikosti.

Je to tato ekonomická základna, jak jsem již argumentovala jinde, co dalo Kataláncům autoritu „v uších“ lidu (Woolard 1982, 1989). To naznačuje, že takováto autorita není ustanovena a vstřípena v první řadě školami a jinými formálními institucemi, ale primárními vztahy, setkáními tváří v tvář a závist budícími rozdíly v neformálním, každodenním životě: na pracovišti, kde Katalánci častěji zastávají manažerské pozice, zatímco španělsky mluvící imigranti vykonávají manuální práce; v bydlení, kde Katalánci spíše obývají lukrativní lokality, zatímco španělští

---

<sup>7</sup> Výzkum, o němž se zde zmiňujeme, byl proveden se zhruba 240 studenty ze čtyř vysokých škol (jak technických, tak humanitních) a jednoho učitelského ústavu v oblasti Barcelony. Tito studenti docela dobře reprezentovali z hlediska svého původu spektrum od dělnické třídy až po vyšší střední třídu, děti původem z nejvyšších tříd však byly vyloučeny. Gary McDonogh, který zkoumal katalánskou vysoce postavenou buržoazii, (1986) mě osobně informoval o nepravděpodobnosti toho, že by získal takové výsledky mezi svými informanty, pro něž – jak se domnívá – španělština dominuje jak v praxi, tak ve vědomí. To vyvolává velmi zajímavé otázky o rozporném prožívání kulturní hegemonie různými třídami a třídními frakcemi, tj. o tématu, kterým se hodláme zabývat.

imigranti výškové budovy na periferii; v soukromých obchodech a službách, kde jsou Katalánci častěji vlastníky, zejména v atraktivnějších oblastech, a španělští mluvčí zákazníci.

Tímto vysvětlením neobvyklého statusu katalánštiny netvrdím, že zmíněné sociální procesy v Katalánsku jsou neobvyklé. Spíše předpokládám, že ani v západních buržoazních státech není kulturní hegemonie ustavena primárně školami a jinými formálními institucemi, třebaže jsou vlastněny buržoazií, jež je do nich přímějí a zřejměji zapojena než v autoritářském státě. Procesy, při kterých je hegemonie reálně utvářena, mohou být prostě zakryty, zvláště při zpětném pohledu, součinností politické, občanské a hospodářské dominance.

Jak Williams zdůrazňuje, pro marxistickou kulturní analýzu bylo obtížné vystopovat dějinný (v opozici k epochovému) vývoj uvnitř buržoazní společnosti. Porozumět úspěšné dominantní kultuře však můžeme pouze tehdy, porozumíme-li reálným společenským procesům začleňování, na kterém je závislá (1973, s. 8–9). Williams pokračuje označením vzdělávacích institucí (kterými v tomto případě, domnívám se, míní formální školství) jako hlavních činitelů tohoto začleňování. Bylo by bláhové tvrdit, že školy nehrají důležitou roli. Tento pohled na sociolingvistický proces, v němž může být shledána dominantní kultura *neúspěšnou*, nicméně naznačuje, že v našem hledání vysvětlení společenské reprodukce byl význam formálních institucí přeceňován. Naše pozornost je nebo – jak tvrdím – by měla být nucena navrátit se ke zkoumání efektů primárních ekonomických vztahů v řádu každodenního života a neformálních struktur každodenní zkušenosti. Toto neznamená vracet se k sterilnímu pojetí vztahu mezi základnou a nadstavbou, proti čemuž Williams tak ostře argumentuje, nýbrž mnohem spíše tvrdit, že vědomí – vznikání významů v životě společnosti – je utvářeno daleko více aspekty než jen zprávami formálních médií a komunikačními institucemi ve společnosti. Autorita a hegemonie nemohou být mechanicky vyčteny z institucionální dominance.

Vyvstává zde důležitá otázka vztahu mezi vědomím, které se nepřizpůsobuje dominantním institucionálním opatřením, a možností veřejné politické činnosti. Jako částečná odpověď na tuto komplikovanou otázku může být uvedeno, že katalánští nacionalisté, symbolizující své snahy užíváním katalánštiny, uspěli poměrně dobře v ustanovování politické hegemonie nad frakcemi spřízněnými na základě opozice k centrálnímu státu (zdůrazňuji zde starší smysl pojmu „hegemonie“). V závěrečných letech frankistické diktatury byly symboly katalánské kultury i katalánština užívány též katalánskou levicí v protestech proti centrální vládě. V přechodném období považovaly skoro všechny levicově orientované strany v Katalánsku za nutné včlenit do svých programů nějaké nacionalistické požadavky, ale ne všechny katalánské nacionalistické strany se ztotožnily s třídní analýzou. Je více důvodů, proč mohl být nacionalistický program v této době nejpragmatičtější taktikou a neposlední z nich je pocíťovaná legitimnost katalánské kulturní autority. V roce 1980 získala konzervativní katalánská nacionalistická strana politickou kontrolu v nově ustanovené katalánské vládě a tuto kontrolu stále má.

### **Alternativní trhy a možnost opozice**

Použivši sociolingvistické a sociálněpsychologické důkazy k revizi „reprodukcionistické“ pozice v institucionální dominanci a kulturní hegemonii, obracím se k druhé sporné otázce – totiž otázce variace v jazykovém trhu a otázce, jestli existuje prostor pro objevení alternativních nebo opozičních forem. Bourdieu tvrdí, že všechny třídy jsou ve skutečnosti vždy souzeny na základě standardu legitimního jazyka. Na druhou stranu však přiznává, že žádný jazykový trh není natolik integrován, že by neexistovaly soukromé trhy, kde by se užívalo nářečí<sup>8</sup> a kde by standardy byly uvolněny. V těchto trzích je nicméně pravidlo legitimního jazyka pouze upozaděno, nikoli však

---

<sup>8</sup> [Anglické substantivum, resp. adjektivum „vernacular“ zde překládáme jako „nářečí“, resp. „nářeční“, poukazujeme však i na význam „běžná mluva“, „obecný jazyk“. Pozn. eds.]

překročeno. Bourdieu dochází k závěru, že výskyt vsutku protilegitimních jazyků není možný (1982, s. 67).

Spolu s metaforou trhu Bourdieu vytváří metaforu formování cen, aby popsal proces jazykové dominance. V oficiálních a formálních trzích je cena jazykové performance považována za vysokou; standardy jsou vysoké a analogicky vysoké je napětí při produkci náležité formy jazyka. Bourdieovy představy formování cen jsou ale poněkud obtížně pochopitelné, když jsou aplikovány na soukromé trhy. „S poklesem míry dominance mluvčích majících autoritu na jazykovou směnu se zákon utváření ceny stává méně nepříznivým k produktům dominovaných jazykových zvyklostí.“ (1982, s. 66). Ve své rozpravě o dialektální jazykové praxi píše Bourdieu o uvolnění, snížení tlaků, snižování hodnoty. Charakterizuje tak soukromé trhy jako prostory, v nichž může být dialekt užít, protože jsou prosty srovnávací logiky rozlišování a oceňování (1982, s. 66). Dialektální či ne zcela standardní performance vyplývají z absence omezení.

Metafora formování cen dobře ilustruje pochopení tlaků, v jejichž důsledku mluvčí ve formálních situacích umlkají, neovládají-li adekvátně jazykový standard. Selhává však při uchopování sociolinguistické reality nestandardních dialektálních společností, které byly objeveny badateli jako Labov (1972b), Basso (1979), Galová (1979), Gumperz (1982), Milroyová (1980), nebo mémi vlastními výzkumy v Katalánsku. Dobře se to dokonce neshoduje ani s vlastní Bourdieuho rozpravou (1982, s. 90–91) o Labovových zjištěních o existenci „skryté prestiže“ v mužských hodnotách, která může bránit mužům dělnické třídy ve snahách ovládnout legitimní jazyk.

Všechna tato zjištění ukazují, že je důležité produkovat náležité dialektální jazykové formy v soukromých, lokálních prostředích dělnických čtvrtí či venkovských společností, stejně jako je důležité produkovat oficiální formu jazyka ve formálních situacích. Že existují výrazné sociální tlaky k užívání dialektu, bylo prokázáno třemi typy dat: aktuální jazykové chování, spontánní skrytá společenská cenzura a subjektivní reakce. Všichni výše zmínění badatelé ukázali dialektální jazykové normy, jež se liší od standardních norem. Produktivní užívání těchto forem se nadto zvyšuje spolu se stupněm začlenění mezi vrstevníky, spolu s hustotou a multiplicitou sociálních sítí, jakož i s důležitostí závislosti a vzájemnosti.<sup>9</sup>

Takové jazykové chování by snad mohlo být přičteno omezení přístupnosti k standardním formám a též „uvolnění napětí“, které Bourdieu předpokládá. Jiné důkazy však ukazují, že to tak není. Data z otevřeného vědomého hodnocení a cenzury vypovídají spíše o přítomnosti soupeřících tlaků ve společnosti než o pouhé absenci tlaku oficiálního. Například Galová (1979, s. 106) informuje o ženě, které se ostatní vesničanky vysmáli za to, že užívala spisovnou maďarštinu namísto dialektu při hovoru s badatelem, Milroyová píše o podobném případě chlapce, jemuž se vysmáli přátelé za to, že přibližoval styl svého hovoru k standardu při nahrávání rozhovoru (Milroy 1980, s. 60–61). Podobně jsem se od dospívající mládeže z Barcelony dozvěděla, že se tamní mluvčí španělštiny vysmívají svým vrstevníkům pokoušejícím se mluvit katalánšsky. Stejně jako existuje silný tlak užívat ve formálních situacích buď pouze náležitý jazyk, anebo mlčet, fungují ve zmíněných situacích i negativní sankce. V těchto dominanci podléhajících trzích je stejně důležité užívat pouze náležitý jazyk, není na nich nic „uvolňujícího“.

Existence tlaku na jazykovou normu soudržného společnosti je dále demonstrována v testech subjektivní reakce. Zatímco například v Barceloně uznávají autoritu katalánštiny jak katalánštin, tak španělštin mluvčí, liší se tato dvě společnosti výrazně ve svých reakcích na zmíněné

---

<sup>9</sup> Čtenáři by neměli ztratit ze zřetel fakt, že zde pojednávám pouze tlaky na alternativní normu a variující citlivost vůči těmto tlakům na straně individua. Ucelená a homogenní „nářeční komunita“ už není žádoucím výsledkem této analýzy, podobně jako obraz statické a homogenní hegemonní kultury. Jako dobré korektivy přehnaného zjednodušování zde mohou posloužit Blom a Gumperz (1972), kteří ukazují infiltraci legitimního jazyka do lokálních trhů, dokonce proti vědomé vůli jejich členů, a Hillová (1985), která podává detailní popis rozporných procesů, které příliš hrubé tahy této práce neumožňují reflektovat.

dva jazyky po stránce příjemnosti, atraktivity, smyslu pro humor, otevřenosti, důvěryhodnosti a velikorysosti – tj. dimenzi, kterou jsme já i jiní označili, možná sporně, jako „solidaritu“.<sup>10</sup>

Tento trh, přestože integrován autoritou, není integrován v emočních standardech. Katalánci jsou raději, když slyší Katalánce mluvit katalánsky, emoční dimenze je pro ně naopak drasticky devalvována, když slyší Katalánce mluvit španělsky. U Španělů je situace podobná, uplatňují dokonce silnější emoční sankce na své soukmenovce užívající katalánštinu, a to dokonce přesto, že je z hlediska dimenze jejich společenského postavení staví výše.

Sociolingvistická distinkce mezi „statusem“ a „solidaritou“ odkrývá výrazné rozštěpení v monolitu jazykové hegemonie, jakož i protichůdné síly ve zdánlivě integrovaném jazykovém trhu. Dokonce i tam, kde jsme zjistili autoritu legitimního jazyka, může být jeho hodnota neuznána na základě důležitých kontrastních dimenzí. Konkuruující soubory hodnot existují, vytvářející silné tlaky ve prospěch „nelegitimních“ jazyků v nářečních trzích, nejde jen o absenci tlaků proti nim.

Není příliš jasné, co vyvodit z těchto nářečních trhů a jejich silných tlaků k „nelegitimnímu“ užívání. Je vhodné uvažovat o nich coby o včleněných do „státní“ kultury a tolerovaných touto kulturou, anebo reprezentují opoziční či prostě alternativní kulturní formy, užijeme-li rozlišení Raymonda Williamse (1973)?

Jistě jazykové formy, kterým nářeční komunita straní, mohou být z perspektivy dominujícího standardu nahlíženy tak, že dokládají nízký společenský status členů v rámci větší společnosti, což skýtá vhodný důkaz, že nejsou zařízeny pro více autoritativní funkce. Ale taková společenská vhodnost je považována za kauzální pouze v těch nejstrukturalističtějších analýzách, s nimiž Bourdieu nesouhlasí. Bourdieu nahlíží tyto nářeční formy pouze coby formy alternativní, povolené v zkušenostních oblastech, jichž se buržoazní společnost snaží zřítci, abychom parafrázovali Williamse (1973, s. 11).

Williams dělá „jednoduchý teoretický rozdíl“ mezi alternativním a opozičním: zatímco alternativní pouze chce být tolerováno ve své životní jinakosti, opoziční se snaží změnit společnost ku svému obrazu (1973). Zohledníme-li toto kritérium, mohou být nestandardní jazykové formy nahlíženy jako alternativní, nikoli však jako opoziční. Ovšem jak William poznamenává, ve skutečném světě je hranice mezi alternativním a opozičním velmi tenká. Jestliže členové společenství sledují jazykové a sociální chování a usilují o jeho přizpůsobení ve prospěch svého nářečního modelu, není to výzvou k vzniku dominantní formy?

Jedním ze způsobů uvažování o opoziční, resp. spolupracující povaze těchto alternativních forem je následování Williamsovy teze nahlížet kulturní formy jako praxi a proces, tedy ne pouze jako produkt. Ačkoli by se toto mohlo zdát být programem Bourdieuho a jiných reprodukčních teoretiků, ve skutečnosti tomu tak docela není, neboť jim chybí adekvátní zohlednění sociálních vztahů uvnitř nářečních společenství, které umožňují produkci „nelegitimních“ forem řeči. Bourdieu inklinuje pouze k posuzování lidské praxe a záměrů náležitých dominující kultuře, „ovšem vždy budou existovat zdroje skutečné lidské praxe, které to budou odmítat a opomíjet... např. alternativní vnímání druhých v bezprostředních mezilidských vztazích“ (Williams 1973, s. 13).

Tyto alternativní praxe a vnímání v bezprostředních mezilidských vztazích, které jsou sociolingvisté schopni dokumentovat, jsou zakódovány a uskutečňovány v solidárním jazykovém chování a jazykovém hodnocení dělnické třídy a menšinových společenství.

---

<sup>10</sup> Původní cíl této práce byl kriticky zkoumat teoretické opory sociolingvistického (a zde obzvláště mého) užívání termínu „solidarity“. Intuitivně jsme spojili sympatie se „zpodobněním“ a toto spojení bylo empiricky potvrzeno, ale též „sympatie“ se sociální solidaritou, což jest skok, který může být neoprávněným nebo nenáležitým užitím pojmu. Tento poukaz nenahrazuje plné zkoumání sociální teorie spojené s tímto užitím, nýbrž prostě připouští rozplývavou a problematickou povahu pojmu, který nicméně je – jak věřím – možno považovat za užitečný.

Rozlišující produkt a praxi začínáme rozumět povaze těchto hodnot solidarity a jazykové praxi, která je ztělesňuje. Mohou být označeny jako „částečné pronikání“, abychom užili Willisovy (1977) terminologie. Podobně jako v případě „protikultury“ na školách Willis dokládá, že rozvoj a udržování se nářečních lingvistických norem je příkladem „radikálního vývoje konzervativních východisek“ (Willis 1977, s. 174). Opoziční proces, který prohlédá a upozaduje legitimní jazyk („ano, je to jazyk autority, ale ne autority mého života“), inverze dominantní hodnotové hierarchie, produkuje to, co je v nejlepším případě alternativou a v nejhorším spolupracujícím produktem – přilnutím k „substandardní“ formě řeči.

Je podstatné, že lingvisticky toto neplatí poze pro malá společenství z dělnických vrstev a v paralelním případě protiškolsky zaměřených rebelujících kultur, nýbrž je to charakteristické i pro velké segmenty dospělé dělnické třídy a etnicky menšinová společenství. V polaritách statusu a solidarity jazykového hodnocení je rozdíl mezi logikou jedince a společenství prokázán ještě zřetelněji než v případě protiškolských aktivit (Willis 1977, s. 128). Jak Willis řekl o svých neurvalých „hoších“ britské protiškolské kultury, vyjevují se u nich „prvky bytostné kritiky dominující ideologie individualismu v naší společnosti“ (1977, s. 128).

Avšak jsou to pouze prvky, které v žádném případě nekonstituují kritiku samu, natožpak nějaký náčrt programu revoluční akce. Tuto jazykovou praxi tu ovšem nechceme romantizovat (což je chyba, kterou Bourdieu vytýká Labovově charakteristice černošské angličtiny). Zrovna tak varuje Willis před rasistickou a sexistickou ideologií svých „hochů“ ve vztahu k fyzické práci, které nejsou ničím než produktem kapitalistické éry, navzdory svým potenciálně podvratným formám (Willis 1977, s. 132). Stejně tak skryté a částečné rozpoznání protikladu nevede přímo a neodvratně k akci a systematické a otevřené opozici (srov. Ciresovu diskuzi (1982) o Gramsciho stanovisku k progresivnímu potenciálu folklóru). Rozhodující je nicméně uvědomit si, že tyto nářeční praxe jsou produktivní, nikoli pouze reproduktivní, a že nevznikají z pouhého ohýbání se pod silou autority, ale paradoxně jsou kreativní odpovědí oné autoritě, zprostředkovanou opoziční hodnotou solidarity.

Strukturální teorie reprodukce, i ta Bourdieuho, představují dominantní ideologii jako neproniknutelnou (Willis 1977, s. 175). V sociologii výchovy má v současnosti mnoho teoretiků „odporu“ námitky proti tomuto příliš deterministickému a monolitickému modelu (srov. Giroux 1983a, 1983b). Avšak bez odvolání se na empirické důkazy je rozřešení této diskuze o reprodukci/odporu – která se tak často omezuje na otázky preference a přijatelnosti modelů, zdůrazňujících buď strukturní determinaci, nebo lidského činitele – obtížné. Jazyková praxe je podrobena zkoumání jak behaviorálních, tak hodnotových rozměrů a sociologicky poučené čtení sociolinguvistických dat může pomoci tuto slepou uličku překonat.

## Poděkování

Tato studie byla původně připravena pro výroční setkání Americké etnologické společnosti v Torontu v květnu 1985 a přednesena na plenárním zasedání na téma „Jazyk a politická ekonomie“. Jsem vděčná organizátorům Naomi Quinnové a Alici Ingersonové za provokativní podněty, které mě vedly k utřídění a zapsání mých nápadů. Děkuji též Ingersonové a Gillian Feeley-Harnikové za poučenou a povzbuzující diskuzi a Susan Galové za užitečné připomínky k rukopisu. Představený terénní výzkum byl podpořen stipendiem Rady pro sociálněvědný výzkum, která se samozřejmě nemusí nutně ztotožňovat s mými zjištěními a interpretacemi.

## Bibliografie

- ANDERSON, PERRY (1977): The antinomies of Antonio Gramsci. *New left review*, 100, s. 5–80.
- BASSO, KEITH (1979): *Portraits of 'The Whiteman'*. Cambridge: Cambridge university press.

- BLOM, JAN-PETER – GUMPERZ, JOHN J. (1972): Social meaning in linguistic structure. In: John Gumperz and Dell Hymes (eds.): *Directions in sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, s. 407–434.
- BOURDIEU, PIERRE (1977): The economics of linguistic exchanges. *Social science information*, 16, s. 645–668.
- BOURDIEU, PIERRE (1982): *Ce que parler veut dire*. Paris: Fayard.
- BOURDIEU, PIERRE – PASSERON, JEAN-CLAUDE (1977): *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN (1978): Universals in language usage: Politeness phenomena. In: E. Goody (ed.): *Questions and politeness*. Cambridge: Cambridge university press, s. 56–289.
- BROWN, ROBERT – GILMAN, ALBERT (1960): The pronouns of power and solidarity. In: Thomas A. Sebeok (ed.): *Style in language*. Cambridge, MA: MIT Press, s. 253–276.
- CARRANZA, MICHAEL – RYAN, ELLEN B. (1975): Evaluative reactions of bilingual Anglo and Mexican American adolescents toward speakers of English and Spanish. *International journal of the sociology of language*, 6, s. 83–104.
- CIRESE, ALBERTO MARIA (1982): Gramsci's observations on folklore. In: A. S. Sassoon (ed.): *Approaches to Gramsci*. London: Writers and readers, s. 212–248.
- GAL, SUSAN (1979): *Language shift*. New York: Academic press.
- GIROUX, HENRY (1983a): Ideology and agency in the process of schooling. *Journal of education*, 165, s. 12–34.
- GIROUX, HENRY (1983b): Theories of reproduction and resistance in the new sociology of education. *Harvard educational review*, 53, s. 257–293.
- GUMPERZ, JOHN J. (1982): Social network and language shift. In: John J. Gumperz (ed.): *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge university press, s. 38–58.
- HILL, JANE H. (1985): The grammar of consciousness and the consciousness of grammar. *American ethnologist*, 12, s. 725–738.
- HILL, JANE H. – HILL, KENNETH C. (1980): Mixed grammar, purist grammar, and language attitudes in modern Nahuatl. *Language in society*, 9, s. 321–348.
- LABOV, WILLIAM (1972a): *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- LABOV, WILLIAM (1972b): *Language in the inner city*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- LAMBERT, WALLACE et al. (1960): Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of abnormal and social psychology*, 60, s. 44–51.
- MCDONOGH, GARY W. (1986): *Good families of Barcelona: a social history of power in the industrial era*. Princeton: Princeton university press.
- MILROY, LESLEY (1980): *Language and social networks*. Oxford: Basil Blackwell.
- POULANTZAS, NICOS (1974): *Fascism and dictatorship*. London: Humanities press.
- ROMAINE, SUZANNE (1984): *The language of children and adolescents*. Oxford: Basil Blackwell.
- TRUDGILL, PETER (1972): Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. *Language in society*, 1, s. 179–196.

- WHITE, GEOFFREY (1980): Conceptual universals in interpersonal language. *American anthropologist*, 82, s. 759–792.
- WILLIAMS, RAYMOND (1973): Base and superstructure in Marxist cultural theory. *New left review*, 87, s. 3–16.
- WILLIS, PAUL (1977): *Learning to labour*. Westmead, England: Saxon House.
- WOOLARD, KATHRYN (1982): The problem of linguistic prestige: Evidence from Catalonia. *Penn review of linguistics*, 6, s. 82–89.
- WOOLARD, KATHRYN (1989): *Double talk: Bilingualism and the politics of ethnicity in Catalonia*. Stanford: Stanford University Press.